

goed is zullen kwaliteit en kwaliteitsbeheersing de gehele organisatie doortrekken. Daartoe zal een reeks van managementtechnieken moeten worden ingezet.

Voor actieve en werkelijk effectieve kwaliteitsbeheersing op het gebied van de informatievoorziening is een kwaliteitsbeleid nodig dat niet in algemene bedoelingen blijft steken, maar als het ware tastbaar wordt door middel van operationele doelstellingen, normen, meet- en controle-systemen. Echter, deze reeks is gemakkelijker opgeschreven dan in de praktijk gerealiseerd! Managers, informatici en gebruikers zijn in de meeste bedrijven nog maar pas op weg als het gaat om geïntegreerde kwaliteitsbeheersing van informatieprocessen.

Wetenschappers en praktijkmensen kunnen hen daarbij helpen door publikaties en ervaringsuitwisseling.

Voor beiden biedt ons veelgelezen maandblad alle gelegenheid.

Van de redactie

De wijziging in het redactiebeleid, zoals aangekondigd in het eerste nummer van 1989, heeft er toe geleid dat de redactie is uitgebreid tot een redactieraad. De samenstelling van deze redactieraad is weergegeven in het colofon.

FAS 96, belastingen naar de winst in de jaarrekening

Prof. Drs. G. G. M. Bak

Inleiding

In december 1987 verscheen Statement of Financial Accounting Standards no. 96, kortweg FAS 96. Het was een gloednieuwe richtlijn van de Amerikaanse FASB met betrekking tot 'Accounting for Income Taxes'. Inmiddels heeft de FASB in december 1988 een vervolg gepubliceerd – FAS 100 – waarin de ingangsdatum een jaar wordt verschoven. FAS 96 zal nu in de USA van toepassing zijn op jaarrekeningen over boekjaren die aanvangen na 15 december 1989. Deze ongebruikelijke stap was het gevolg van een stroom van klachten en protesten uit het bedrijfsleven. De regeling wordt als dermate gecompliceerd en betuttelend ervaren dat meer tijd nodig is ter voorbereiding op de toepassing ervan.

FAS 96 vervangt de bestaande regelgeving in de USA die nog was gebaseerd op de richtlijn (no. 11) van de Accounting Principles Board (APB), het orgaan dat tot 1973 de toon aangaf in 'standard setting' voor externe verslaggeving.

Ten opzichte van APB no. 11 maakt FAS 96 een belangrijke ommezwaai: van de 'deferred method' naar de 'assets and liabilities method'. In de deferred method vormt de (vennootschaps) belasting over het boekjaar de basis, gecorrigeerd voor (het belastingpercentage over) verschillen tussen jaarrekeningresultaat en fiscaal

Prof. Drs. G. G. M. Bak, registeraccountant, is vennoot van Deloitte Dijker Van Dien en Hoogleraar Accountancy aan de Katholieke Universiteit Brabant.

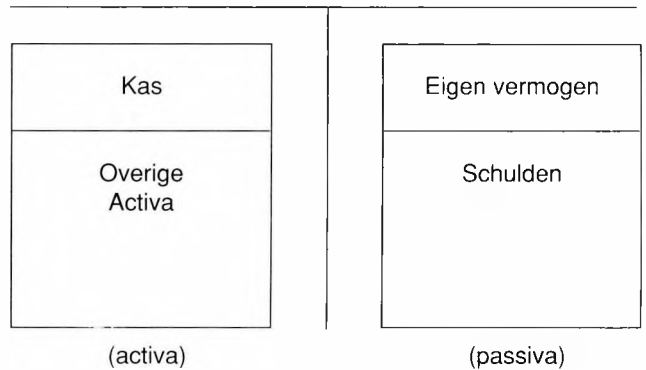
resultaat over hetzelfde boekjaar. In een aantal gevallen mag een uitgestelde fiscale bate (deferred tax benefit) niet worden meegenomen bij het bepalen van de voorziening voor latente belastingverplichtingen. FAS 96 benadert het vraagstuk vanuit de optiek van de vermogensvergelijking en sluit daarbij positieve verschillen tussen fiscaal vermogen en jaarrekeningvermogen (deferred tax assets) in beginsel uit bij de bepaling van de latente belastingverplichtingen. Zij mogen slechts worden meegenomen voor zover zij gesaldeerd kunnen worden met deferred tax liabilities.

Tijdens het lezen en herlezen van dit doorwrochte werkstuk bekwam ook mij het gevoel dat de 'hogepriesters van FASB' wel erg ver zijn uitgestegen boven het gewone volk van boekhouders, administrateurs en accountants, om maar niet te spreken van de gebruikers van jaarrekeningen. Toch ligt een zeer simpele gedachte aan het geheel ten grondslag. In mijn herinnering kwam het science fiction verhaal waarin – anno 2150 – een sjofel gekleed mannetje wordt aangediend bij de generale staf van het leger. Te midden van de robots en elektronica heeft hij een 'opzienbarend eenvoudig hulpmiddel' ontdekt. Tot stijgende verbazing van de verzamelde officieren demonstreert het mannetje hoe men met een stompje potlood en een blocnotevelletje allerlei berekeningen kan maken, een vaardigheid die anno 2150 alleen nog bij robots bestaat.

Ik wil trachten de kern van FAS 96 op elementaire wijze weer te geven. Aan de hand van die simpele weergave volgt een eerste beoordeling. Vervolgens ga ik in op enkele bijzondere aspecten bij de toepassing in concernverband. Tenslotte besteed ik kort aandacht aan de zogenaamd permanente verschillen en waarom zij in FAS 96 niet aan de orde komen.

Het systeem van FAS 96, simpel beschreven

Mijn 'opzienbarend eenvoudig hulpmiddel' omvat een terugkeer naar het basismodel van het dubbel boekhouden, dat ik voor dit doel als volgt weergeef:

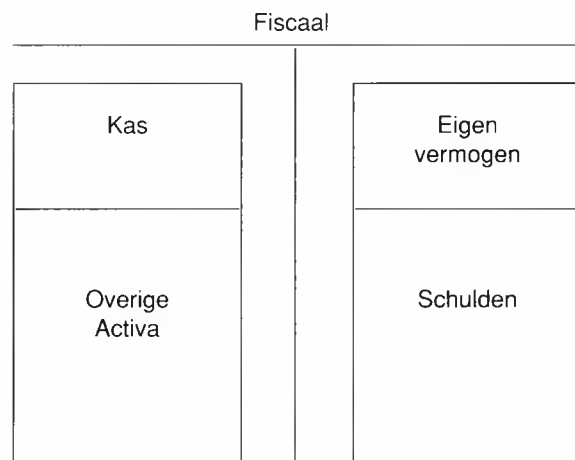
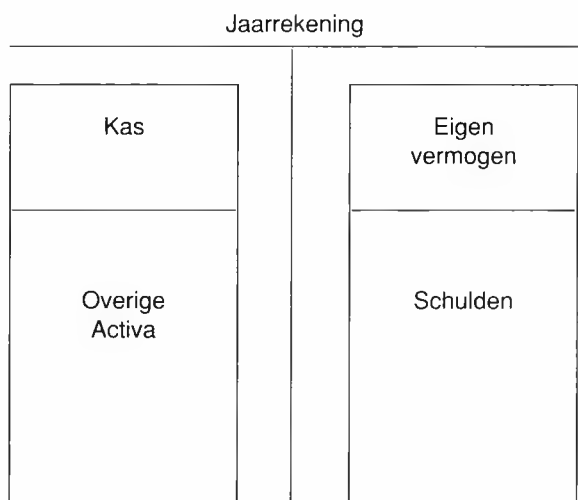
De gelijkheid van de som der activa aan de som der passiva is de hoeksteen van dit model. Daaruit volgt immers dat:

- het vermogen stijgt bij toeneming activa bij afnemng schulden (= winst)
- het vermogen daalt bij afnemng activa bij toeneming schulden (= verlies)

Er zijn ook neutrale mutaties, waarbij winst en verlies elkaar in evenwicht houden: afbetaling van schulden, inning van vorderingen, verkoop van activa tegen een prijs die overeenkomt met de balanswaardering. Omzetting in kas heeft geen invloed op het vermogen.

Resultaatbepaling (winst of verlies) geschiedt in beginsel door vergelijking van het eigen vermogen aan begin en eind van een periode. Daarbij moeten uiteraard stortingen en onttrekkingen worden geëlimineerd. Ook andere vermogensmutaties die in de jaarrekening buiten het resultaat worden gehouden zorgen voor een kleine complicatie, waarop in een later stadium wordt teruggekomen (zie hierna onder Permanente verschillen). In eerste instantie gaan wij uit van een dwingend (comptabel en algebraïsch) verband tussen Vermogensmutaties en Resultaat.

Het basismodel kan even goed gehanteerd worden voor de (commerciële) jaarrekening als voor de fiscale winstberekening. Voor een goed inzicht in de financiële positie van een onderneming (en voor de toepassing van FAS 96) is het nuttig beide modellen naast elkaar te plaatsen:

Op ieder willekeurig moment in het leven van een onderneming kunnen wij in beginsel haar vermogenspositie volgens beide modellen in kaart brengen. Daarbij zal dan blijken dat de beide plaatjes in de meeste gevallen niet identiek zijn. Verschillen in waardering van activa en passiva leiden tot een verschillende omvang van het eigen vermogen. Er van uitgaande dat in beide modellen met eenzelfde bedrag is begonnen (kas en eigen vermogen) is het verschil tussen beide vermogens de weerspiegeling van het cumulatieve verschil tussen de in beide modellen berekende resultaten in het verleden. Dit cumulatieve verschil wordt via het model herleid tot waarderingsverschillen in activa en passiva.

Wij plaatsen nu ons jaarrekeningmodel in een spread-sheet en spreiden de realisatie van activa en passiva uit over de jaren waarin deze naar verwachting plaats zal vinden. Realisatie betekent in dit verband 'omzetting in kas', waarbij activa de kas verhogen, passiva de kas verlagen. Door de toepassing van het 'Niederstwertprincipe' in de jaarrekening mag worden aangenomen dat alle activa worden omgezet in kas tot tenminste de in de balans gehanteerde waarde. Passiva verlagen de kas met niet meer dan de in de balans gehanteerde waarde. Dit wordt in het spread-sheet gesimuleerd waarbij geabstraheerd wordt van hogere of lagere realisatiewaarden ten opzichte van de balanswaarderingen. Anders gezegd: wij laten het model op de tijdlijn 'uitlopen' zonder dat er verder nog winst wordt gemaakt of verlies

wordt geleden. Als het laatste actief of passief uit de balans is verdwenen (gerealiseerd) is alles omgezet in kas, die dan gelijk is aan het – nog altijd onveranderde – eigen vermogen.

Voor de posten op de fiscale balans wordt dezelfde bewerking uitgevoerd waarbij de waarden volgens die balans worden aangehouden. Per jaar worden daarna de verschillen bepaald. Deze verschillen zijn de reciproke van de resultaatverschillen uit het verleden die in balansposten tot uitdrukking worden gebracht.

Commerciële waarden die worden gerealiseerd leiden tot fiscale winst indien zij hoger zijn dan de overeenkomstige fiscale waardering en tot verlies indien zij lager zijn. Zo blijkt de realisatie in fiscale zin 'winstjaren' en 'verliesjaren' op te leveren al naar gelang de waardering in de jaarrekening hoger dan wel lager is dan de fiscale waardering. Het totaal van 'winst en verlies' is gelijk aan het verschil tussen de vermogens volgens beide balansen.

Vervolgens komt het fiscale beleid aan de orde. Het reeds aanwezige fiscaal compensabele verlies wordt ten laste van de 'winstjaren' gebracht. Ook de verliesjaren worden voor- of achterwaarts gecompenseerd met winstjaren. Dit alles geschiedt met inachtneming van de daarvoor geldende termijnen en overige spelregels.

Wat daarna nog aan verliesjaren overblijft wordt nader onderzocht op mogelijkheden om 'verlies verdamping' te voorkomen. Het gaat erom de 'verliezen' te laten vallen in de winstjaren, der-

halve de realisatie te vervroegen of te vertragen. Ook hier moeten de geldende spelregels in acht worden genomen en maatregelen die excessieve kosten met zich mee zouden brengen blijven buiten beschouwing. Voor de beoordeling of van excessieve kosten sprake is, geldt het bruto bedrag van die kosten voor aftrek van belasting. Als alle mogelijkheden van fiscaal beleid ('Tax Planning') zijn uitgeput is het tijd om de stand op te maken. Alle winstjaren worden bij elkaar geteld, de overgebleven verliesjaren worden niet meegenomen. Over de som van de 'winsten' in de winstjaren wordt latente belastingverplichting berekend tegen het geldende tarief.

Vereenvoudiging van het systeem

Voor wie vorenstaande omschrijving van het systeem nog te ingewikkeld is kan een aanzienlijke vereenvoudiging worden aangebracht. Daartoe wordt in eerste instantie verondersteld dat de analyse van FAS 96 – na optimale toepassing van verliescompensatie en tax planning – geen verliesjaren meer zal opleveren. Het verschil tussen het eigen vermogen volgens de jaarrekening en het fiscale vermogen is in dat geval gelijk aan de som der winsten, waarover de latente belastingverplichting wordt berekend. In vele gevallen zal dit voldoende zijn. Ondernemers zijn er nu eenmaal meer op uit winsten naar de toekomst te verschuiven, dan verliezen.

Indien echter uit de vergelijking tussen jaarrekening en fiscale balans blijkt dat in de waarderingsverschillen verliezen liggen opgesloten is nadere analyse uiteraard geboden. In vele gevallen zal dan zonder de beschreven omslachtige exercitie kunnen worden bepaald of zo'n verlies inderdaad in een verliesjaar zal vallen. De spread-sheet toepassing komt alleen in de meer gecompliceerde situaties aan de orde. Wel vereist FAS 96 dat wordt aangegeven welk deel van de voorziening een vlottend karakter heeft dat wil zeggen in het volgend boekjaar gerealiseerd zal worden. Dit is doorgaans eenvoudig vast te stellen uit balansvergelijking.

Het geheel is daarmee teruggebracht tot het simpele recept dat in Nederland niet ongebruikelijk is: Beschouw de voorziening voor latente belas-

tingen als een soort rekening-courant met de fiscus waarop de effecten worden geregistreerd van verschillen in het tempo van winst- en verliesneming. De stand van die rekening-courant is in beginsel steeds gelijk aan het verschil tussen jaarrekeningsvermogen en fiscaal vermogen tegen het geldende belastingtarief. Daarbij dient men niet-realiseerbare vorderingen op de fiscus buiten de waardering te houden.

Een eerste beoordeling

Alvorens in te gaan op de verdere complicaties kan aan de hand van de simpele voorstelling van FAS 96 reeds worden geconcludeerd dat invoering van het systeem in de Nederlandse verhoudingen zeker geen revolutionaire gevolgen zou hebben. Zulke gevolgen zouden vooral moeten voortvloeien uit het verbod om bij de beoordeling van toekomstige fiscale verliezen in het model rekening te houden met nieuw te genereren winsten ten opzichte van de bestaande waarderingsverschillen in de jaarrekening. De termijn van verliescompensatie (3 jaar achter- en 8 jaar voorwaarts) en de mogelijkheden het tempo van fiscale verliesneming ook in de toekomst te beïnvloeden bieden echter tal van oplossingen, zodat de noodzaak tot het elimineren van toekomstige fiscale verliezen uit de berekening van de latente belastingverplichtingen tot de uitzonderingen zal behoren.

Toch sta ik ten aanzien van dit verbod uiterst kritisch. Ondanks de schijn van logica en consistentie is hier een vorm van regelgeving aan de orde die meer geeft om voorzichtigheid en controleerbaarheid dan om economische realiteit en inzicht. Stellen wij ons een Controller voor die aandacht en energie moet besteden aan de wijze waarop een volgens het model gecalculeerd fiscaal verlies in 1992 zodanig kan worden verschoven in de tijd dat het – opnieuw binnen het model – veilig in een winstjaar valt. Het vijfjarenplan dat de Controller zojuist met de Raad van Bestuur heeft besproken geeft voor 1992 een winst aan die twintig maal zo groot is als dit fiscale verlies. Dat plan moet echter diep in de la opgeborgen blijven bij de beoordeling of aan deze latente vordering

op de fiscus wel een waarde mag worden toegekend. Bij een volgende bijeenkomst van vakgenoten zal onze Controller zich ongetwijfeld scharen aan de kant van hen die het gezag van de FASB ondermijnen door ernstige kritiek op overdreven regelzucht en weinig realistische kijk op de vraagstukken van externe verslaggeving.

Zoals ik elders reeds meer uitvoerig heb betoogd (Bak, 1987, p. 5 en volgende) is het een merkwaardige zaak dat regelgevers voor het activeren van dergelijke vorderingen op de fiscus aanmerkelijk strengere normen gehanteerd willen zien dan wanneer het gaat om gewone handelsvorderingen.

Bij de eerste moet het 'beyond any reasonable doubt' zijn, dat de vordering zal worden gerealiseerd, bij de tweede behoeft er pas een voorziening of afwaardering plaats te vinden indien er aanwijzingen zijn dat realisatie niet (geheel) zal plaatsvinden.

Het belangrijkste bezwaar tegen deze in mijn ogen overdreven voorzichtigheid doet zich gevoelen in de resultatenrekening. De daar tot uitdrukking gebrachte belastingdruk is onevenredig hoog in het jaar waarin als gevolg van een niet in aanmerking te nemen waarderingverschil een latente vordering op de fiscus ontstaat en onevenredig laag in het jaar waarin een voorheen niet in aanmerking genomen waarderingverschil wordt opgeheven en derhalve de latente vordering wordt gerealiseerd. Dit vertroebelt het inzicht in de fiscale dimensie van het ondernemingsgebeuren en dient derhalve zo min mogelijk te geschieden. Door het verbod met toekomstige resultaten rekening te houden wordt eenzijdig de nadruk gelegd op een voorzichtig opgestelde balans ten koste van het inzicht in de belastingcomponent in de resultatenrekening.

Met deze kritiek weet ik mij in elk geval in het goede gezelschap van twee FASB-leden (van de zeven) die om dezelfde reden hun stem aan de richtlijn hebben onthouden.

Ten opzichte van de bestaande regels – volgens de uit 1967 daterende APB opinion no. 11 – houdt het nieuwe stelsel ook een belangrijke verbetering

in: Er vindt een jaarlijkse bijstelling plaats op basis van actuele factoren, zoals tarieven, termijnen voor verliescompensatie en andere fiscale regelingen. De analyse in het model moet steeds worden gemaakt op basis van de factoren zoals zij op dat moment van toepassing zijn. Daarmee is de oude methode verlaten waarbij uitsluitend de nieuwe 'jaarlaag' van de voorziening voor latente belastingen op basis van actuele factoren werd berekend. De oude stand bleef echter ongewijzigd. Op den duur ontstond voor deze 'deferral method' een ondoorzichtig aggregaat van boekingen dat geen relatie meer vertoonde met het verschil tussen jaarrekeningvermogen en fiscaal vermogen.

Onder FAS 96 blijft deze relatie permanent in stand. Bij een tariefwijziging wordt de voorziening onmiddellijk aangepast. Anders dan ten onzent soms is toegestaan (RJ. 2.41-02) geschiedt deze aanpassing altijd ten gunste of ten laste van het resultaat.

FAS 96 in Concernverband

FAS 96 schrijft voor dat bepaling van de latente belastingverplichting afzonderlijk plaatsvindt voor iedere fiscale eenheid binnen een groep. Daarbij worden uiteraard de tarieven gehanteerd die binnen die fiscale eenheid gelden. Ook de faciliteiten met betrekking tot verliescompensatie en de mogelijkheden tot 'tax planning' moeten zijn afgestemd op de relevante (fiscale) jurisdicties. Blijkens FAS 100, dat uitstel van de invoeringsdatum regelt, is de internationale toepassing binnen concerns een belangrijk struikelblok bij de invoering van FAS 96. Op het hoofdkantoor dient men inzicht te verwerven in de lokale belastingstelsels van landen waar dochtermaatschappijen zijn gevestigd. Lokale controllers en hun fiscale adviseurs moeten met het systeem vertrouwd worden gemaakt.

Bij het bepalen van de toekomstige winstjaren en verliesjaren mag niet over de grenzen van een fiscale eenheid worden heengegrepen. Tax planning op concernniveau wordt niet expliciet behandeld, maar aangenomen moet worden dat de effecten hiervan de facto buiten beschouwing

dienen te blijven. Hiermee verwijderd de FASB zich nog verder van de realiteit.

Tax planning is in concernverband een belangrijk hulpmiddel om te vermijden dat een vordering op de fiscus in land A ongerealiseerd blijft, terwijl in land B belasting wordt betaald. Aanpassing van intercompanyrijzen of -tarieven en vervanging van vreemd door eigen vermogen bij een dochtermaatschappij zijn voorbeelden van maatregelen die – uiteraard binnen grenzen van redelijkheid – kunnen worden getroffen teneinde de allocatie van winst (en verlies) binnen een concern te beïnvloeden. Omdat het model slechts per fiscale eenheid mag worden toegepast en toekomstige resultaten buiten beschouwing blijven worden ook de effecten verwaarloosd van dit soort tax planning, dat er nu juist op is gericht nodeloos 'verdampen' van fiscaal verlies te voorkomen.

Aanzienlijk liberaler stelt FAS 96 zich op tegenover voorzienbare belastingeffecten bij fusie en overname. Met voorbijgaan aan details, die nu eenmaal sterk gebonden zijn aan de belastingwetgeving in de USA, kan worden geconstateerd dat fiscale overwegingen van de overnemende onderneming kunnen worden betrokken in de verwerking van de acquisitie, voor zover zij passen in het model. Een compensabel verlies bij de overgenomen of bij de overnemende onderneming, dat kan worden verrekend bij (en als gevolg van) de nieuwe combinatie, wordt tegen het geldend tarief als een actief beschouwd en vermindert dienovereenkomstig het gedeelte van de overnamesom, dat als goodwill wordt aangemerkt. Tax planning die nodig is om die verrekening mogelijk te maken (onder andere consolidatie van aangiften, respectievelijk vorming van fiscale eenheid) mag daarbij in aanmerking worden genomen. Verschillen bij een overgenomen dochtermaatschappij tussen de eerste waardering in de (geconsolideerde) jaarrekening van de moeder en de fiscale waardering worden van meet af aan in het model meegenomen. Voor zover dergelijke verschillen binnen de regels van FAS 96 kunnen worden verrekend leiden zij tot aanpassing van de voorziening voor latente belastingen bij de dochtermaatschappij en beïnvloeden daardoor de toedeling van de koopsom

aan intrinsieke waarde enerzijds en goodwill anderzijds. Dit kan vooral van belang zijn indien bij gelegenheid van de overname de fiscale boekwaarden van activa zijn verhoogd tot boven de waarden in de jaarrekening ('stepping-up'). Bij onmiddellijke verrekening binnen het stelsel van FAS 96 leidt dit tot vermindering van de voorziening van latente belastingen, derhalve tot verhoging van de intrinsieke waarde en verlaging van goodwill. Indien die verrekening in het jaar van acquisitie niet mogelijk is leidt dit in latere jaren tot verlaging van de belastingdruk.

Permanente Verschillen

In bovenstaande beschouwingen gaat het uitsluitend om tijdelijke verschillen, dat wil zeggen verschillen tussen de jaarrekeningbalans en de fiscale balans, die in de loop der tijd noodzakelijkerwijze worden opgeheven ('reversed'). De oude term 'timing differences' die werd gebruikt in APB opinion no. 11, Accounting for Income Taxes is door de FASB verlaten en vervangen door de term 'temporary differences'.

Over permanente en semi-permanente verschillen (Klaassen en Bak, 1987, p. 239) wordt in FAS 96 echter niet gerept. Permanente verschillen kunnen ontstaan indien een vermogensmutatie buiten het resultaat om wordt verantwoord. Door toepassing van het beginsel van 'all inclusive income' komt dit in de Amerikaanse verhoudingen niet of nauwelijks aan de orde. Semi-permanente verschillen kunnen ontstaan door toepassing van actuele waarde in de jaarrekening, terwijl fiscaal met historische kosten wordt gerekend. Deze waarderingsgrondslag is voor de FASB niet aan de orde. Wel besteedt FASB aandacht aan de omgekeerde situatie, waarbij de fiscale waardering van activa wordt geïndexeerd om daarmee het belastingeffect van inflatie te mitigeren. Het zijn juist deze permanente en semi-permanente verschillen die ten onzent de meeste aandacht krijgen in de literatuur en praktijk. FAS 96 helpt ons derhalve niet verder in deze discussie.

Slotbeschouwing

Het geheel overziende concludeer ik dat FAS 96

een interessante bijdrage levert aan de boekhoudkundige behandeling van de verschillen tussen vermogen en resultaat volgens de jaarrekening enerzijds en volgens de fiscale berekeningen anderzijds. Op het punt van fusie en overname is de FASB er zelfs in geslaagd de wijze van presentatie dichter bij het denken van ondernemers te brengen. De kern van het stelsel wordt echter zo zeer beheerst door overwegingen van voorzichtigheid en controleerbaarheid dat het ons niet veel nader brengt tot een presentatie die een verantwoord oordeel mogelijk maakt omtrent de rol van de fiscaliteit in het ondernemingsgebeuren.

Literatuur

- G. G. M. Bak, *Fiscale Verliezen in de jaarrekening; Eenvoud en Doeltreffendheid*, liber amicorum mr. J. T. Warnaar, FED Deventer, 1987.
- J. Klaassen en G. G. M. Bak, *Externe Verslaggeving*, Stenfert Kroese Leiden, 1987.
- Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving*, Raad voor de Jaarverslaggeving R.J., Kluwer Deventer, losbladig.

De aanpak van accountantscontrole: ongestructureerd versus gestructureerd

Drs. Ph. Wallage

1 Inleiding

Sinds enige tijd wordt met name in de Amerikaanse vakliteratuur discussie gevoerd over de gewenste vorm en mate van structurering van de aanpak van accountantscontrole (zie bijvoorbeeld Cushing en Loebbecke, Mullarkey, Sullivan en Holstrum).

Het lijkt zinvol om inzicht in deze Amerikaanse discussie te verschaffen. Hiertoe worden in dit artikel enige argumenten voor en tegen structurering besproken, want het is met name de mate van structurering die de aanpak van de kantoren, ook in Nederland, van elkaar doet verschillen.

2 Begripsbepaling

De in de titel genoemde 'aanpak' omvat de methodiek en systematiek van accountantscontrole.

In het algemeen wordt gebruik gemaakt van een concept dat in de een of andere vorm de volgende stappen omvat:

- planningsfase;
- uitvoeringsfase;
- evaluatiefase.

De wijze waarop deze stappen nader kunnen worden ingevuld kan variëren van het vrijblijvend

Drs. Ph. Wallage, registeraccountant, studeerde bedrijfseconomie aan de Universiteit van Amsterdam. Werkzaam bij Deloitte Dijkster Van Dien.